

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 336.71(477)

DOI: 10.24144/2523-4498.2(41).2019.185454

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДЖЕРЕЛАХ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Радченко Наталія Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: nataradchenko117@ukr.net

Researcher ID: AAC-6450-2019

<http://orcid.org/0000-0002-8293-2359>

Проаналізовано інформаційний потенціал джерел особового походження в якості важливого джерела з історії становлення кредитно-банківської системи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Сформований комплекс включає: мемуарну літературу, щоденники, листування та некрологи. До аналізу залучено матеріали банкірів, фінансистів, державних посадових осіб, громадських діячів і вчених. Критичне використання фактичного матеріалу, що містять джерела особового походження в зіставленні з іншими джерелами інформації дозволяє більш повно відтворити різні боки подій тієї епохи – від зовнішньої політики і міжнародних відносин до народного господарства і питань фінансів. Викладена в мемуарах, щоденниках та листах С. Ю. Вітте, Є. І. Ламанського, К. А. Скальковського та інших інформація містить такі дані, які неможливо знайти в інших джерелах. Умовно у джерелах особового походження можна виділити 3 групи інформації щодо діяльності кредитно-банківських закладів: 1) дані стосовно державної політики у даній галузі, створення та діяльності загальнодержавних банківських установ (найбільш змістовним у даному випадку є мемуари Є. І. Ламанського, П. Л. Барка та С. Ю. Вітте); 2) інформацію про окремі банкірські будинки Наддніпрянської України (серед установ Наддніпрянської України згадуються банки м. Києва та одеські банкірські будинки. Водночас практично відсутня інформація стосовно діяльності організації дрібного кредиту); 3) характеристику окремих політичних, громадських діячів та представників фінансових кіл (окрім детально описаних постатей Міністрів фінансів Російської імперії, спогади, щоденники та некрологи розкривають історію банкіра і промисловця О. К. Алчевського, банкірської династії Рафаловичів). Джерела особового походження, особливо мемуарна література та листування дозволяють розкрити особистості банкірів та фінансистів, які займалися торгівлею, страховою справою, активно грали на біржі, мали у своєму володінні акції промислових підприємств та залізниці, становили керівний персонал кредитно-банківських установ. Також, вони здатні показати закриті для офіційної публічної документації сторони роботи кредитно-банківських установ, адже у своїх спогадах діячі описували альтернативні (неофіційні) схеми фінансових угод, шляхи збагачення та можливі варіанти «обходу» закону.

Ключові слова: джерело особового походження, історичне джерело, кредитно-банківські установи, мемуари.

Постановка проблеми. Закарбовані у людській пам'яті події відрізняються емоційністю їх сприйняття на відміну від логічно сформованих образів історичної науки. Таке сприйняття та тлумачення окремих епізодів у пам'яті людини та у трактуванні нею історії неодноразово відзначали вчені. О. Коляструк зазначає, що «пам'ять коріниться у конкретному – у просторі, жести, образі й об'єкті. Історія ж співвідноситься тільки з часовими безперервностями, з еволюцією і змішаними відносинами речей» [Коляструк, 2008, с. 145]. Саме тому нашу увагу привернув комплекс джерел особового походження – мемуари, щоденники, листи та некрологи. Критичне використання фактичного матеріалу, що міститься у них у співставленні з іншими джерелами дозволяє більш повно відтворити різні сторони подій часу «індустріальної епохи» Російської імперії – від зовнішньої політики і міжнародних відносин до народного господарства та питань діяльності кредитно-банківської системи. Саме висвітлення історії останньої і є цікавим для нашого дослідження.

Злам епох, перехідний етап, закінчення і початок чогось нового, як закінчення ХІХ і початок ХХ ст. Дуже складно не провести відразу паралель із іншим більш сучасним зламом – закінченням ХХ і початком ХХІ ст. Аналогія стає все відчутнішою, коли розумієш, що змінилися не лише цифри відліку часу. Подібність впливає перш за все із характеру змін, які переживало суспільство. І якщо Україна у складі Російської імперії рухалася від напівфеодальної економіки до капіталістичної, то сучасна Україна вже понад 25 років намагається перейти від радянської системи господарювання до розвинутої ринкової економіки. Одним із основних об'єктів реформування в обидва періоди стала кредитно-банківська система, що являє собою три взаємопов'язані ланки: Центральний банк, комерційні банки та спеціалізовані кредитно-фінансові інститути. Надто схожими є процеси, що відбувалися у кредитно-банківській системі ХІХ ст., та в українській економіці 1990-х – початку 2000-х рр.

Спроби її модернізації принесли із собою чимало явищ, що були здебільшого пов'язані із намаганням швидкого збагачення та «запамороченням» голови від відкритих можливостей. І у минулому, і у сьогоденні, як зазначає дослідниця Г. М. Терещенко, ми спостерігаємо такі явища, як активна участь банків у біржовій грі, т. зв. «біржові лихоманки» та спекуляції, створення «кишенькових» банків, обтяження банківського портфеля акціями підприємств [Терещенко, 1998]. Безперечно, не може бути абсолютної схожості процесів в різні історичні періоди. Кредитно-банківська система Російської імперії містила чимало обмежень у банківській діяльності: за становою, релігійною, національною ознаками тощо. Та й загалом мали місце факти активного втручання держави до банківської сфери кредитування, інколи нав'язування не вигідних й недопустимих методик операцій з метою отримання особистих матеріальних зисків.

Водночас, фактологічне наповнення змісту економічних відносин, опанування досвідом функціонування усєї фінансової системи є важливим для України, оскільки її економічні реформи вже близько тридцяти років не можуть привести до стабільного економічного зростання, підвищення рівня життя населення. Тож у цьому випадку звернення до джерел історичного досвіду розбудови фінансової галузі Російської імперії у другій половині XIX – початку XX ст., і серед них до джерел особового походження, може стати одним із чинників для вирішення проблеми сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, джерела особового походження – особливий вид історичного джерела, яке відображає авторське розуміння минулих подій та історичне самопізнання особистості. У мемуарах та листах розповідь про минуле ґрунтується, у більшій мірі, на особистих враженнях авторів від тих подій які він спостерігав або був їхнім активним учасником, від їх особистого сприйняття. У своїх дисертаційних дослідженнях до нього зверталися дослідники економічної історії України та Росії [Казьмирчук, 2007; Краснікова, 1999; Новікова, 2009; Рудюк, 2005]. У праці Н. В. Рудюк «Банковские деятели России 1864 – 1914 гг.: источники и методы изучения биографических данных» об'єктом дослідження є керівний персонал дореволюційних акціонерних комерційних банків: засновники, члени правління, рад тощо. Авторка виділила та проаналізувала ряд джерел особового походження: автобіографії, спогади, листи, некрологи [Рудюк, 2005]. Проте подібних праць дуже мало, адже вивчаючи історію кредитної справи України вчені переважно віддають перевагу нормативно-правовим актам, статистичним матеріалам, діловодній та обліковій документації установ, залучають дані періодичних видань. Значно менше використовують джерела особового походження. Отже, метою даної роботи є аналіз інформаційного потенціалу джерел особового походження при висвітленні діяльності кредитно-банкових установ на підросійській Україні, оскільки вона була однією з економічно найрозвинутіших земель Російської імперії.

Виклад основного матеріалу. По відношенню до економічної історії України XIX ст. комплекс джерел особового походження є можемо умовно розділити на чотири групи: 1) мемуари; 2) щоденники; 3) листування; 4) некрологи.

На жаль, жодних мемуарів безпосередньо банкіри чи керівники кредитних установ не залишили. Винятками є спогади управляючого Державним банком у 1867 – 1881 рр. Є. І. Ламанського та директора Петербурзької контори Державного банку у 1897–1905 рр. П. Л. Барка [Ламанський, 2015; Барк, 1965, с. 89–103]. Вони є цінним джерелом інформації щодо висвітлення поглядів сучасників на економіку імперії, ідей розвитку системи приватного кредитування та характеристики відомих фінансистів і банкірів Росії. Проте більшу частину спогадів лишили державні діячі – міністри фінансів, судові слідчі (до компетенції яких належав розгляд справ, пов'язаних із банківською сферою), та громадські діячі, вчені-краєзнавці, яких цікавили усі сторони життєдіяльності суспільства, у тому числі, й реалії кредитно-банківського життя.

Значний інтерес для дослідження представляють опубліковані у різні роки спогади державних діячів, високопоставлених чиновників, які керували фінансовою політикою держави у другій половині XIX – початку XX ст.: С. Ю. Вітте, Є. І. Ламанського, В. М. Коковцева, П. Л. Барка [Витте, 1924; Коковцев, 1933; Ламанський, 1995; Барк, 1965, с. 89-103]. Очевидно, що у своїх записках вони по різному висвітлювали історичні події. У деяких з них ми знаходимо чимало цікавої для нас інформації, а інколи вони дозволяють відтворити історію цілих банківських династій України. Мемуари, залишені банкірами та державними діячами, здатні надати унікальну інформацію, яка відсутня в інших видах джерел. Вони проливають світло на причини прийняття певних державних рішень у кредитній галузі а, отже, розкривають історію формування законодавства у кредитно-банківській сфері. Вони значно розширюють наші знання про людей, які розбудовували банківську галузь та працювали у ній.

На сторінках мемуарів науковців, письменників, журналістів, громадських діячів і навіть слідчих постають і яскраві образи фінансистів та банкірів. Це спогади К. А. Скальковського, О. де-Рібаса, М. А. Любарської-Письменної, С. Г. Ярона, М. В. Стороженка та інших [Скальковский, 1890; де-Рибас, 1995; Любарская-Писменная, 1906; Ярон, 2017; Стороженко, 2005]. Вони неоднорідні за стилем, поглядами, різнобарвними оцінками, ступенем важливої для нашого дослідження інформації. Іноді це лише кілька речень (В. Д. Машуков) [Машуков, 1910], а іноді ціла праця (М. А. Любарська-Письменна) [Любарская-Писменная, 1906]. Частина з них розкриває особистості фінансових діячів і банкірів, наприклад, праця К. А. Скальковського «Наши государственные и общественные деятели» [Скальковский, 1890, с. 58], що містить характеристику власника Одеського торгового будинку барона А. Є. Маса. Окрім того, увесь четвертий розділ спогадів присвячено діяльності державних діячів, які обіймали у XIX ст. посаду Міністра фінансів.

З огляду на соціокультурний контент до вивчення кредитно-банківської справи, суттєве значення мають нариси-спогади про Одесу нащадка її засновника, Олександра де-Рібаса. У його праці останнього на увагу заслуговує висвітлення аспектів повсякденного життя верхівки одеського суспільства, деяких аспектів громадської і добродійної діяльності окремих купців та їхні короткі особистісні характеристики [де-Рібас, 1995]. Щоправда книга присвячена більш ранньому періоду історії міста й інформація лише стосовно окремих діячів 50 – 60 - х рр. XIX ст. стосується цього дослідження. Перш за все, це описи одеських купців-банк'єрів П. Ф. Родоконакі, Р. В. Орбинського та ін. [Радченко, 2017, с. 93].

На початку XX ст. у м. Харкові відбулися гучні пограбування банків. Так, навесні 1917 р. сталося пограбування банку т. зв. «варшавськими крадіями». Для його розслідування до міста прибув відомий московський слідчий Аркадій Францевич Кошко – «видатна людина, яка за родом своєї діяльності хоча і змушена була знаходитися в тіні, але завдяки досягнутим успіхам була добре знайома жителям обох російських столиць... йдеться про «російського Шерлока Холмса», начальника Московської пошукової поліції, статського радника Кошко Аркадія Францевича» [Михайлов, 2010, с. 44]. У своїх спогадах один із розділів А. Ф. Кошко присвятив пограбуванню у Харкові: «Ця справа мені особливо врізалася в пам'ять ... сума викраденого з банку була настільки великою, що в історії банківської справи в Росії подібних прецедентів не було» [Кошко, 1926, с. 170].

А. Ф. Кошко отримав у Департаменті поліції шифровану телеграму від заступника начальника харківського пошукового відділення Лапсіна, який повідомляв про крадіжку, вчинену в банку Харківського товариства взаємного кредиту. Викрадено було на 2 500 000 рублів відсоткових паперів і деяку, порівняно незначну, суму готівки. Лапсін повідомляв, що злодії, влаштувавши підкоп з двору сусіднього з банком будинку, потрапили через нього в сталеву кімнату банку і за допомогою невідомих йому (Лапсіну – Н. Р.) досі інструментів розпиляли сталеві вогнетривкі шафи, звідки і викрали вищевказані цінності. Слідів злодіїв виявити йому не вдалося, але один із службовців банку, запідозрений у співучасті в злочині, був затриманий і тимчасово заарештований [Кошко, 1926, с. 171]. По приїзду до Харкова відомому слідчому вдалося пов'язати злочин із бандою «варшавських крадіїв». На думку Кошка, ця порода злодіїв різко відрізнялася від інших: ці люди, «завжди прекрасно одягнені, ведуть дорогий спосіб життя, визнають лише першокласні готелі і ресторани. Йдучи на крадіжку, вони не розмінюють на дрібниці» [Кошко, 1926, с. 171]. Підготовка наміченої операції їм коштує великих грошей. Вони широко практикують підкуп, користуються вдосконаленими і вельми дорогими інструментами, які потім залишають на місці скоєння злочину. У спогадах слідчий описав не тільки злодіїв, а й приміщення банку.

Іноді спогади сучасників не надто змістовні, але вони допомагають встановити адресу банку. До таких епізодичних повідомлень у мемуарній

літературі можемо віднести спогади співробітників промислових підприємств Наддніпрянської України [Фенин, 1938; Янжул, 1910].

Значно менше у мемуарах згадуються установи дрібного кредитування. До тематики селянського кредитування у своїх спогадах звертається Ф. Ф. Воропонов. Федір Федорович Воропонов (1839 – 1919 рр.) був публіцистом, мировим посередником, членом ради Селянського поземельного банку, урядовим директором Владикавказької залізниці. У своїх спогадах Ф. Ф. Воропонов виступав активним прибічником організації доступного для селян земельного кредиту. Питання розвитку установ дрібного кредитування пов'язувалося Воропоновим винятково з роботою земств [Воропонов, 1900, с. 63–90].

Досить часто в своїх особистих нотатках мемуаристи описували не банківські установи, а постаті, причетні до даної галузі. Найбільше писали про О. К. Алчевського та події щодо його підприємств і банкрутства його банків. Так описував ті події у своїх спогадах К. Є. Ворошилов: «...Олексіївське гірничопромислове товариство, що тісно пов'язане з Донецько-Юр'ївським заводом також мало багатомільйонні борги. Звідусіль виробництво згоралося, і у цьому океані економічної кризи ДЮМО був певний час острівцем. Тут ще продовжували плавити чавун та сталь... на території продовжували рости купи чавунних відливок та металевих виробів... але робітників не звільняли... і тут не відчувалося у повній мірі те лихо, яке вже лютувало по всій імперії. Це дивно в умовах імперії явище було пов'язане з діяльністю Алчевського, який прагнув протистояти стихії... та полегшити становище робітників. Але його фінансові ресурси вичерпалися, і він виявився на межі банкрутства. Ходили чутки, що у зв'язку з цим Алчевський вирішив звернутися до Миколи II» [Ворошилов, 1968, с. 99–100].

Цікавим для висвітлення подій «харківського краху» є також наступний різновид джерел особового походження щоденники, як-то щоденник відомого журналіста та видавця О. С. Суворіна. Він вів «Щоденник» не постійно, а епізодично в періоди 1870 – 1880, 1911 – 1912 рр. На жаль, щоденники не дійшли до нас у повному обсязі; окремі зошити загубилися та й Суворіну, як він сам висловлювався, «не вистачало витримки» для такої роботи. І все-таки на сторінках щоденника залишилося чимало описів подій та фактів тогочасного життя. У тому числі він залишив своє бачення причин банкрутства О. К. Алчевського [Суворин, 2000, с. 272]. Суворін повідомляє чутки, які ширилися стосовно О.К. Алчевського та його трагічного фіналу: «...був граф Татішев. Про Алчевського була розмова. Граф вважає, що банк крав щорічно на користь правління більше 2 мільйонів рублів» [Суворин, 2000, с. 272]. Саме ці чутки, на думку автора, і стали причиною відмови С. Ю. Вітте у фінансовій допомозі банку Алчевського.

У свою чергу політичні рішення щодо розвитку кредитно-банківської галузі знаходять своє пояснення у листуванні, як-то листи Г. П. Галагана чи Є. І. Ламанського [ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 6922, арк.

35–36.; IP НБУВ, ф. I, оп. 1, спр. 6926, арк. 8; Ламанский, 2015, с. 315]. Зокрема, ці листи представляють яскраві зразки ділового та особистого листування свого часу й дозволяють досліджувати питання економічної історії Російської імперії.

Листування Є. І. Ламанського охоплює великий період з 1856 по 1881 р. В основному, Ламанський листувався з банкірами і чиновниками. Для нашого дослідження найбільш цікавими є його листи до міністра фінансів М. Х. Рейтерна (1862 – 1878 рр.). Ці листи датовані початком 1860-х рр., Ламанський пише перебуваючи у Європі й досліджуючи місцевий досвід створення кредитно-банківських систем: «під час сьогочасного мого перебування в Парижі і Лондоні я переважно вивчав систему відсоткових вкладів і розміщення капіталів в Jointstock-банках в Лондоні, в Comptoir d'Escompte, в Credit Commercial et Industriel, в Caisse d'Epargne et в Caisse d'Depots et Consignations» [Ламанский, 2015, с. 330]. Перш за все Ламанського зацікавило питання влаштування банківських рахунків та застосування банками і ощадними касами своїх капіталів. Порівнюючи окремі французькі банківські установи, як-то Caisse d'Depots, з російськими кредитними організаціями Ламанський доходить до висновку про їхню подібність. Ознайомившись з європейським досвідом Ламанський переконався в необхідності дещо змінити вітчизняні правила створення банківських вкладів. Він пише про необхідність ретельної перевірки стану існуючих банківських вкладів. Головною умовою існування кредитних установ Ламанський називає обмеження в прийомі дрібних сум, від бідного класу і зв'язок з «величезним» грошовим ринком. Під останнім він розуміє розвиток залізничних шляхів та промисловості.

У листах до російського промисловця Ф. В. Чіжова Є. І. Ламанський обмірковує участь російських банків у фінансуванні Миколаївської залізничної дороги. Для втілення проекту розвитку останньої він звертається до Московського купецького банку, а також до одеських банкірських будинків «Гінцбург» і «Рафалович». Проте як він повідомляє Чіжову справа рухається повільно і банки не виявляють особливої зацікавленості у вкладанні грошей. Ламанський вбачає у цьому певну ваду тогочасних російських фінансових кіл «... дійсно, російські торговельні капітали занадто забезпечені вигодами, щоб шукати нових каналів... У нас ще немає тієї потреби, яка дає людському розуму відвагу і винахідливість, яка змушує йти постійно вперед і дарує громадянську мужність і почуття незалежності в серце громадянина. Ми не вміємо ще самі продавати своїх продуктів і купувати безпосередньо потрібні нам товари з чужих країн» [Ламанский, 2015, с. 335]. Змінити ситуацію, на думку Ламанського можуть «молоде покоління та середні і дрібні капітали». Під останніми він розуміє розвиток Товариств взаємного кредиту які «виховують самостійність у людях», а також привчають до незалежності у справах. У той же час описуючи значний успіх у розвитку Товариства взаємного кредиту, Ламанський скаржить на заздрісне ставлення до Товариства банкірів, які намагаються

перешкоджати його роботі «...банкіри дивляться на нас вельми заздрісно і несприятливо... Розповідаючи свої побоювання на наш рахунок своїм клієнтам, вони в той же час самі шукають можливість потрапити до нас в члени і користуються нашими операціями. В цьому дійсно торжество нашої сили, яка через кілька років, поза всяким сумнівом, розгорнеться в форми стрункого і великого банку» [Ламанский, 2015, с. 335].

Цікавим є лист Є. І. Ламанського датований 1871 р. до відомого хіміка, автора теорії будови органічних речовин О. М. Бутлерова. Ламанський звертається до вченого з приводу підробки чека на значну суму, представленого в один з банків. Це стало підставою для банкових установ просити Ламанського, як очільника Державного банку, скликати банківських представників і сукупно обговорити заходи, які могли б бути прийняті як для попередження втрат, що можуть трапитися у результаті підробок. Для успішного вирішення питань, що підлягали обговоренню зборів, Ламанський вважає за необхідне освічене запросити відомих фахівців-хіміків і саме до О. М. Бутлерова «... дозволяю собі звернутися до Вас, шановний пане, з покірним проханням сприяти Вашими спеціальними знаннями вирішення цього важливого питання і для цього вшанувати своєю присутністю збори» [Ламанский, 2015, с. 339].

Тема шахрайства у банківській сфері, а саме підробка чеків, стає предметом обговорення у листах Є. І. Ламанського до очільника Московського купецького банку І. К. Бабста, датованих 1871 р. Мова йшла про кілька прикладів пред'явлення до Державного банку викупних свідоцтв і ренти, в яких суми, писані чорнилом, виявлялися переробленими. З цієї причини банк повинен був зробити спільне розпорядження по всім конторам і відділенням про неприйняття таких документів в заставу без попереднього погодження з банком. Ламанський відзначає, що на той момент в країні шахрайство з виправленими чорнилами у документах «розвинене у вищій мірі».

Листування у вищій мірі відображає прикмети історичної доби і листи Ламанського є тому підтвердженням як-то обмірковування проектів створення кредитних установ або ж нагальні проблеми захисту новоствореної галузі від шахраїв. Не менш прикметними є листи Г. П. Галагана. В приватному листуванні до своєї дружини Г. П. Галаган обговорює проблему створення банківської галузі. Листи датовані кінцем 1850-х рр. і написані напередодні запровадження фінансової реформи в Росії. Ліберальні кола активно обговорюють можливі зміни, має свою думку і Галаган: «Скажу тобі головне: більшість дрібнопомісних [дворян – Н. Р.] знаходяться в такому положенні, що при змінах залишаються навіть без хліба, тому потребують грошової винагороди [допомоги – Н. Р.] через влаштування дворянського банку (якщо уряд сам не схоче), в якому випущені були б з казни серії під заставу наших земель. Сума вийшла б невелика, а, між тим, цією фінансовою операцією ми прийдемо на допомогу більшості, яка

по відношенню до кількості селян становить меншість». Галаган вважав, що таким чином є можливість не обтяжуючи казну, покращити становище дрібнопомісного дворянства які можуть потрапити у скрутне становище через можливе проведення селянської реформи. Дружині він пише, що має доручення від місцевих поміщиків у Петербурзі дізнатися, до якої міри можливо сподіватися на успіх цієї пропозиції [«Я маю намір...», 2017, с. 31–32].

Корисну інформацію стосовно повсякденного життя банкірів, купців та фінансових діячів містять некрологи, які друкувалися на сторінках газет та журналів. Авторами некрологів зазвичай були колеги, учні, друзі, яких об'єднувала небайдужість до померлого. Змістом такого твору могли бути спогади про померлого або ж навіть науковий аналіз його праць чи політичної та громадської діяльності людини [Мищенко, 1888, с. 12; Биржевые ведомости, 1901, 10 мая, с. 1; Исторический вестник, 1895, т. 61, с. 509–512; The Russian Economist, 1921, Vol. II, №5, p. 1779–1780].

Некролог Г. П. Галагану написав відомий український історик, філолог Ф. Г. Міщенко. Їх об'єднувала не лише спільна праця у часописі «Киевская старина», в якому Міщенко редагував статті, а Галаган фінансував видання, а й Полтавщина де обидва народилися. Тож некролог Ф. Г. Міщенка це слова людини яка добре знала Г. П. Галагана, обставини його сімейного життя. Некролог відзначається емоційним ставленням до нього: «Григорій Павлович по народженню, початковому вихованню, фамільним традиціям, належав дореформенній, кріпосницькій Росії, вихований на основі особистих якостей своєї природи ревного громадського діяча в сенсі славних реформ минулого (Імператора Олександра II царювання). Потребу живої справи, згасла тільки з його смертю, він носив

її у самому собі; головним стимулом виявлення цієї потреби служила свідомість складних викликів часу; важке сімейне горе практично не паралізувало, навпаки, посилювало в ньому спрагу служіння суспільству і народу, він, відгукуючись особистою працею, щедрими пожертвами, серцевим участю на найрізноманітніші запити життя, як би поспішав створити гідний пам'ятник собі і ніжно улюбленому синові» [Мищенко, 1888, с. 12]. У некролозі наводяться біографічні дані життя Галагана, підкреслюється різноплановий характер його зацікавлень та діяльності.

Висновки. Таким чином, умовно у джерелах особового походження можна виділити три групи інформації про діяльність кредитно-банківських закладів: 1) дані стосовно державної політики у даній галузі, створення та діяльності загальнодержавних банківських установ. Найбільш змістовним у даному випадку є мемуари С. І. Ламанського, П. Л. Барка та С. Ю. Вітте; 2) інформацію про окремі банківські будинки Наддніпрянської України. Серед установ Наддніпрянської України згадуються банки м. Києва та одеські банківські будинки. Водночас практично відсутня інформація стосовно діяльності організацій дрібного кредиту; 3) характеристика окремих політичних, громадських діячів та представників фінансових кіл. Окрім детально описаних постатей Міністрів фінансів Російської імперії, спогади, щоденники та некрологи розкривають історію банкіра і промисловця О. К. Алчевського.

Отже, якщо мемуари банкірів та державних діячів розкривають історію банківської справи з боку державної політики, історії окремих установ чи ролі у цій сфері банкірів, то спогади громадських діячів та вчених дають переважно інформацію щодо окремого фахівця та інколи відображають ставлення суспільних кіл до кредитних установ.

Список використаних джерел

- Артур Германович Рафалович. Некролог, 1921, *The Russian Economist*, Vol. II, №5, p. 1779–1780.
- Барк, П. Л., 1965. Воспоминания. Последнего министра финансов Российского императорского правительства, *Возрождение*, № 162, с. 89–103.
- Бунге Николай Христианович (некролог), 1895, *Исторический вестник*, т. 61, с. 509–512.
- Витте, С. Ю., 1960. *1849 – 1894: Детство. Царствования Александра II и Александра III*, Москва, т. 1, 556 с.
- Воропонов, Ф. Ф., 1900. Крестьянская реформа в юго-западном крае (по личным воспоминаниям), *Вестник Европы*, № 10, с. 63–90.
- Ворошилов, К. Е., 1968. Рассказы о жизни. Воспоминания, кн. 1, Москва, с. 99–100.
- Галаган, М., 2005. *З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.)*, Київ, 656 с.
- ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 6922, арк. 35–36.
- ІР НБУВ, ф. І, оп. 1, спр. 6926, арк. 8.
- Казьмирчук, М. Г., 2007. *Соціальна діяльність ломбардів підросійської України (1886 – 1917 рр.)*. Автореф. дис. ... к.і.н. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 20 с.
- Кокорцев, В.Н., 1933. *Из моего прошлого. Воспоминания 1903 – 1919 гг.*: в 2-х т., Париж, т. 2, 504 с.
- Коляструк, О., 2008. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності, *Український історичний журнал*, № 2, с. 145–153.
- Кошко, А. Ф., 1926. *Очерки уголовного мира царской России. Воспоминания бывшего начальника Московской сыскной полиции и заведующего всем уголовным розыском империи*, Париж, 201 с.
- Краснікова, О. М., 1999. *Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.)*. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 17 с.
- Ламанский, Е. И., 2015. *Статьи. Воспоминания. Письма*, Москва, 376 с.
- Любарска-Письменная, М.А., 1906. *Клевета: Мой процесс с бароном Н.О. Тизенгаузеном*, Москва, XVIII.
- Машуков, В. Д., 1910. *Воспоминания об Екатеринославе за последние двадцать три года его существования (1887–1910 гг.)*, Екатеринослав, 89 с.
- Михайлов, М. А., 2010. Аркадий Францевич Кошко и его «Очерки уголовного мира царской России», *Ученые записки*

- Таврического национ. у-та им. В.И. Вернадского*, т. 23(62), № 2, с. 44–51.
- Мищенко, Ф. Г., 1888. *Г. П. Галаган (15 авг. 1819–25 сент. 1888 г.)*, Київ, 12 с.
- Новікова, І. Е., 2009. *Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.)*, Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, 19 с.
- Радченко, Н. М., 2017. Кредитно-банківська система України другої половини XIX – початку XX ст. у спогадах сучасників, *Історичні і політологічні дослідження*, Вінниця, №2(61), с. 86–97.
- Рибас, де А., 1995. *Старая Одесса*. Репринтное издание, Москва, 480 с.
- Рудюк, Н. В., 2005. *Банковские деятели России 1864 – 1914 гг.: источники и методы изучения биографических данных*. Дис. ... канд. ист. наук. Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 286 с.
- Смерть А. К. Алчевского, 1901. *Биржевые ведомости*, 10 мая, с. 1.
- Скальковский, К. А., 1890. *Наши государственные и общественные деятели*, Санкт-Петербург, 586 с.
- Стороженко, В. М., 2005. *З мого життя*, Київ, 432 с.
- Суворин, А. С., 2000. *Дневник Алексея Сергеевича Суворина*, Москва-London, 667 с.
- Терещенко, Г. М., 1998. *Государственное регулирование системы России во второй половине XIX – начале XX веков*. Дис. ... канд. экон. наук. Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, 247 с.
- Фенин, А. И., 1938. *Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883 – 1906)*, Прага, 198 с.
- «Я маю намір з моїх листів до тебе зробити свій журнал...»: листи Григорія Галагана до дружини, 2017. М. Будзар, Є. Ковальов, І. Колесник, Київ: Вид-во ФОП Антоненко Л.І. «Streamline», 136 с.
- Янжул, И. И., 1910. *Воспоминания И. И. Янжула о пережитом и виденном в 1864 – 1909 гг.*, Санкт-Петербург, 189 с.
- Ярон, С., 2017. *Київ у 80-х роках. Спогади старожила*, Київ, 560 с.

References

- Artur Germanovich Rafalovich. Nekrolog [Arthur Germanovich Rafalovich. Obituary], 1921, *The Russian Economist*, Vol. II, №5, p. 1779–1780. (in Russian).
- Bark, P. L., 1965. *Vospominaniya. Poslednego ministra finansov Rossijskogo imperatorskogo pravitel'stva* [Memoirs. Last Minister of Finance of the Russian Imperial Government], *Vozrozhdenie*, № 162, s. 89-103 (in Russian).
- Bunge Nikolaj Hristianovich (nekrolog) [Bunge Nikolai Khristianovich (obituary)] 1895, *Istoricheskij vestnik*, т. 61, s. 509-512. (in Russian).
- Fenin, A.I., 1938. *Vospominaniya inzhenera. K istorii obshhestvennogo i hozjajstvennogo razvitiya Rossii (1883–1906)* [Memories of the engineer. On the history of social and economic development of Russia (1883 – 1906)], Praga, 198 s. (in Russian).
- Ghalaghan, M., 2005. *Z mojih spomyniv (1880-ti – 1920 r.)* [From my memoirs (1880s – 1920s)], Kiev, 656 s. (in Ukrainian).
- IR NBUV, f. I, op. 1, spr. 6922, ark. 35–36 (in Ukrainian).
- IR NBUV, f. I, op. 1, spr. 6926, ark. 8 (in Ukrainian).
- «Ja maju namir z mojih lystiv do tebe zrobyty svij zhurnal...»: lysty Ghryghorija Galagana do druzhyny [“I intend to make my journal to you from my letters...”: Letters from Hryhoriy Galagan to his wife], 2017, М. Будзар, Je. Kovaljov, I. Kolesnyk, Kiev: Vyd-vo FOP Antonenko L.I. «Streamline», 136 s. (in Ukrainian).
- Janzhul, I. I., 1910. *Vospominaniya I. I. Janzhula o perezhitom i vidennom v 1864 – 1909 gg.* [Memoirs of I.I. Yangul about the experience and what was seen in 1864 – 1909], Sankt-Peterburg, 189 s. (in Russian).
- Jaron, S., 2017. *Kyjiv u 80-kh rokakh. Spoghady starozhyla* [Kyiv in the 80's. Memoirs of an old ma], Kiev, 560 s. (in Ukrainian).
- Kazjmyrchuk, M. Gh., 2007. *Socialjna dijalnijstj lombardiv pidrosijskohoji Ukrajiny (1886 – 1917 rr.)* [Social activity of pawnshops in sub-Russian Ukraine (1886 – 1917)]. Avtoref. dys. ... k.i.n. Kyjivskij nacionalnij un-t im. T. Shevchenka, 20 s. (in Ukrainian).
- Kokovcev, V. N., 1933. *Iz moego proshlogo. Vospominaniya 1903–1919 gg.* [From my past. Memoirs of 1903 – 1919]] v 2-h t., Parizh, т. 2, 504 s. (in Russian).
- Koljastruk, O., 2008. *Dokumenty osobovogho pokhodzhennja jak dzhherela z istoriji povsjakdennosti* [Documents of personal origin as sources from the history of everyday life], *Ukrajinskij istorijnyj zhurnal*, № 2, s. 145–153. (in Ukrainian).
- Koshko, A. F., 1926. *Ocherki ugolovnogho mira carskoj Rossii. Vospominaniya byvshego nachal'nika Moskovskoj sysknoj policii i zavedujushhego vsem ugolovnym rozyskom imperii* [Essays on the criminal world of Tsarist Russia. Memoirs of the former head of the Moscow Detective Police and the head of the entire criminal investigation department of the empire], Parizh, 201 s. (in Russian).
- Krasnikova, O. M., 1999. *Finansy ta kredyt u siljskomu ghospodarstvi Livoberezhnoji Ukrajiny epokhy vilnogho pidpryjemnyctva (1861 – 1917 rr.)* [Finances and credit in agriculture of the Left Bank Ukraine of the era of free enterprise (1861 – 1917)]. Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. Kyjivskij nacionalnij un-t im. T. Shevchenka, 17 s. (in Ukrainian).
- Lamanskij, E. I., 2015. *Stat'i. Vospominaniya. Pis'ma* [Articles. Memories. Letters], Moskva, 376 s. (in Russian).
- Ljubarska-Pis'mennaja, M. A., 1906. *Kleveta: Moj process s baronom N.O. Tizengauzenom* [Defamation: My trial with baron N. O. Tizengauzen], Moskva, XVIII (in Russian).
- Mashukov, V. D., 1910. *Vospominaniya ob Ekaterinoslave za poslednie dvadcat' tri goda ego sushhestvovanija (1887 – 1910 gg.)* [Memoirs of Yekaterinoslav for the last twenty-three years of its existence (1887 – 1910)], Ekaterinoslav, 89 s. (in Russian).
- Mihajlov, M. A., 2010. *Arkadij Francevich Koshko i ego «Ocherki ugolovnogho mira carskoj Rossii»* [Arkady Frantsevich Koshko and his "Essays on the Criminal World of Tsarist Russia"], *Uchenye zapiski Tavricheskogo naцион. u-ta im. V.I. Vernad'skogo*, т. 23(62), № 2, s. 44–51. (in Russian).
- Mishhenko, F. G., 1888. *G.P. Galagan (15 avg. 1819 – 25 sent. 1888 g.)* [G.P. Galagan (Aug. 15, 1819–25 Sept. 1888)], Kiev, s. 12. (in Russian).
- Novikova, I. E., 2009. *Rozvytok bankiv'skohoji systemy Ukrajiny v umovakh stanovlennja rynkovogho ghospodarstva (drughha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of market economy formation (second half of XIX – beginning of XX century)]. Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk. Kyjivskij nacionalnij un-t im. T. Shevchenka, 19 s. (in Ukrainian).

Radchenko, N. M., 2017. Kredytno-bankivjska systema Ukrainy drugoji polovyny XIX – pochatku XX st. u spoghadakh suchasnykiv [Credit and banking system of Ukraine of the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries. in memoirs of contemporaries], *Istorychni i politologhichni doslidzhennja*, Vinnycja, №2(61), s. 86–97. (in Ukrainian).

Ribas, de A., 1995. *Staraja Odessa. Reprintnoe izdanie* [Old Odessa. Reprint edition], Moskva, 480 s. (in Russian).

Rudyuk, N. V., 2005. *Bankovskie deyateli Rossii 1864 – 1914 gg.: istochniki i metody` izucheniya biograficheskikh danny`kh*. [Banking figures of Russia 1864 – 1914: sources and methods of studying biographical data]. Dis... kand. ist. nauk. Moskovskij gos. un-t im. M.V. Lomonosova, 286 s. (in Russian).

Skal'kovskij, K. A., 1890. *Nashi gosudarstvennye i obshhestvennye dejateli* [Our statesmen and public figures], Sankt-Peterburg, 586 s. (in Russian).

Smert' A. K. Alchevskogo [The death of A.K. Alchevsky], 1901, *Birzhevyje vedomosti*, 10 maja, s. 1. (in Russian).

Storozhenko, V. M., 2005. *Z mogho zhyttja* [From My Life], Kiev, 432 s. (in Ukrainian).

Suvorin, A. S., 2000. *Dnevnik Alekseja Sergeevicha Suvorina* [Diary of Alexei Sergejevich Suvorin], Moskva- London, 667 s. (in Russian).

Tereshhenko, G. M., 1998. *Gosudarstvennoe regulirovanie sistemy Rossii vo vtoroj polovine XIX – nachale XX veka* [State regulation of the Russian system in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]. Dis... kand. jekon. nauk. Moskovskij gos. un-t im. M. V. Lomonosova, 247 s. (in Russian).

Vitte, S. Ju., 1960. *1849 – 1894: Detstvo. Carstvovanija Aleksandra II i Aleksandra III* [1849–1894: Childhood. The reign of Alexander II and Alexander III], Moskva, t. 1, 556 s. (in Russian).

Voroponov, F. F., 1900. Krest'janskaja reforma v jugo-zapadnom krae (po lichnym vospominanijam) [Peasant reform in the southwestern region (according to personal memoirs)], *Vestnik Evropy*, № 10, s. 63–90 (in Russian).

Voroshilov, K. E., 1968. *Rasskazy o zhizni. Vospominanija* [Stories about life. Memories], kn. 1, Moskva, s. 99–100. (in Russian).

SUMMARY

ELUCIDATION OF ACTIVITIES OF CREDIT AND FINANCIAL INSTITUTIONS OF THE DNIEPER UKRAINE IN PERSONAL ORIGIN SOURCES (THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES)

Nataliya Radchenko

Candidate of History, Docent of the Department of Modern Ukrainian History and Foreign Countries
SHEE «Uzhhorod National University»

The information potential of sources of personal origin as an important source from the history of formation of the credit-banking system of the second half of XIX – beginning of XX centuries is analyzed. The formed complex includes: memoir literature, diaries, correspondence and necrologies. The materials of bankers', financiers, government officials, public figures and scientists are involved in the analysis. Critical use of factual material containing personal sources of origin in comparison with other sources of information makes it possible to reproduce more fully the different sides of events of that period – from foreign policy and international relations to the economy and issues of finance. Outlined in the memoirs, diaries and letters of S. Y. Witte, Y. I. Lamansky, K. A. Skalkovsky, and others. The information contains data that is not found in other sources. These kinds of sources of personal origin, as memoirs and correspondence allow us to reveal the identities of bankers and financiers, allow to reveal the identity of bankers and financiers, involved in trading, insurance, actively played on the exchange, had in their possession shares of industrial enterprises and railways, were the management staff of credit institutions. Also, they are able to show closed to official public documentation side of the work of credit institutions. The statesman described alternative (informal) schemes of financial agreements, ways of enrichment and possible options for "circumventing" the law. Conditionally, the sources personal groups can be divided into 3 information groups of credit institutions: 1) The data on public policy in this industry, creation and activity of nationwide banking institutions. The most meaningful in this case are the memoirs of Y. I. Lamansky, P. L. Barca and S. Y. Witte; 2) information about individual banking houses of the Dnieper Ukraine. Memories and correspondence most contain information on the activities of the State Bank of the Russian Empire. Among institutions of Dnieper Ukraine, there were mentioned the banks of Kyiv and Odessa banking houses. At the same time, there is no information regarding to activities of small loan organizations; 3) the characteristics of the individual political, public, and financial circles. Except detailed articles of the Ministers of Finance of the Russian Empire, diaries and obituaries reveal to the story of banker and industrialist O. K. Alchevsky, the banking dynasty of Rafalovich.

Keywords: source of personal origin, historical source, credit and banking institutions, memoirs.